

מחילה במשלוח מנות

“מלחמה לה’ בעמלק מדור דור”

“דור לדור ישבח מעשיך”; “לדור דור נגיד גדלך”. את הבעת גדולת ה’ ושבח מעשיו יש לאמור בצורה כזאת, שתימסר מדור לדור הבא. מסביר הגר”י הוטנר זצ”ל בספרו “פחד יצחק”, שעמלק מתנכל לישראל דוקא במשימה הזאת, של העברת המסר מדור לדור. זתקע כף ירך יעקב” – בזרעו או במומרים שבו (גם הם כלולים בעם ישראל) – שם תוקע עשו את טלפיו, יוצר פער דורות, ויוצר השפעה כאילו התורה, כביכול, אינה ניתנת להמסר לדור הבא.

הראב”ד בפירושו לעדויות פ”ב מ”ט מפרש, כי “הקיצים שהקב”ה נותן, בחשבון דורות הוא נותן”. קץ הדורות, הגאולה, נמדד בדורות. אחרי ש”לדור דור נגיד גדלך”, כפי שרק כל דור יכול להגידו במשמעות של הדור, אז נגיע לגאולה. הסבל, הצרות והיסורים, נמדדים בשנים, ונספרים, כל סבל, כל צרה וכל אסון.

דבר תורה אלו, שכתבתים יחד עם ר’ מיכאל יימר הי”ד, יהיו נא נר זכרון לנשמת העלם מנחם ישראל גנץ ז”ל, בן עמיתנו וידידנו הרב משה גנץ ורעייתו עדינה שליט”א. הרב משה וביתו ידעיים להעביר את המסר מדור לדור, מרב לתלמיד ומאב לבן, וכך להעניק מדור אל דור את המשמעות וההתעוררות התורנית, הבוקעת מתוך התחדשות עם ישראל בארצו.

★ ★ ★ ★ ★

הרמ”א בדיני סעודת פורים סימן תרצה ס”ק ד כותב: “ואם שולח מנות לרעהו והוא אינו רוצה לקבלם או מוחל לו – יצא”. בהלכות אבלות בפורים סימן תרצו ס”ק ו חזור הרמ”א וכותב: “אבל אין שולחין לאבל כל י”ב חודש... ואם אין בעיר אלא האבל עם אחר, חייב לשלוח לאבל כדי לקיים משלוח מנות, אלא אם כן מחל האבל על מנתו”.

מקור לפסקים אלו מביא הרמ”א בדרכי משה, וכך הוא כותב: “כתב מהר”י ברין, דאי אחד מחל על מנתו – מחולה; דאין אדם מקבל מנות בעל כורחו” (תרצה אות ה). וכן, “ומהר”ב כתב, דאין שולחים לאבל בפורים... מיהו אם לא היה בעיר אלא האבל וחברו, חייבים לקיים משלוח מנות ושולחין זל”ז, אלא אם כן מחל האבל

על מנתו, דאו מנתו מחולה" (תרצו אות ד).¹
 ה"פרי חרש" במקום מקשה: "תימה דזה מנן לוז?"
 במאמר זה נשתדל להביא את המקורות התלמודיים לדינו של הרמ"א.

שני פרושים לדברי הרמ"א

ראשית יש לציין, שיש שתי הבנות אפשריות בדברי הרמ"א. ההבנה הראשונה היא, כי הרמ"א מדבר רק על מקרה שבו המקבל מוחל, ונחשב כאומר "הריני כאילו התקבלתי"; אך אם המקבל אינו רוצה לקבל – הנותן לא יצא. "קרבן נתנאל" והחת"ס שיובאו להלן מבינים כך, ואז הכוונה ברמ"א היא: "ואם שולח מנות לרעהו, ואינו רוצה לקבלם פי מוחל לו – יצא". כך משמע מלשון החת"ס בתשובה. לפי הבנה זו, השולח יצא ידי חובתו, מכיון שהמקבל מחל. יש מקום לדון האם אמנם מחילה היא כקבלה, כפי שיתברר להלן. ההבנה השנייה היא, כי הרמ"א מדבר על שני מקרים: א) אינו רוצה לקבלם; ב) מוחל. לפי הבנה זו, ברור שהמשלח יצא ידי חובתו לא בגלל המחילה (שהרי גם באינו רוצה לקבלם – יצא), אלא בגלל הבנה מסויימת בגרדי משלוח מנות, כפי שיוסבר להלן. כך מבין את הרמ"א ה"כתב סופר" בתשובותיו. נשתדל להסביר את המקורות לפי כל אחת מההבנות דלעיל.

קרבן נתנאל: המוחל, כאומר התקבלתי – ולכן הנותן יצא

"קרבן נתנאל" במסכת מגילה (פ"א אות ט) כותב: "ובד"מ לקח דין זה ממחר"י ברין. והביא ראיה לדבריו ממסכת נדרים דף סג: 'האומר לחבירו, קונם אם אין אתה בא ונטל לבנך כור אחד של חיטין ושתי חביות של יין – הרי זה יכול להפר שלא על פי חכם, ויאמר לו: כלום אמרת אלא מפני כבודי? – זהו כבודי. וכתב הרשב"א הטעם, דבקים המעשה שייך למימר 'הריני כאילו התקבלתי'. שאפילו היה מקבל ממנו, היה יכול להחזיר לו; א"כ מעכשיו יכול לומר לו, הריני כאילו נתקבלתי והחזרתיך. דאפוכי מטרתא למד לזי? וה"ט שייך גבי משלוח מנות נמי". כפי שהסברנו קודם, הקרבן נתנאל מבין שהרמ"א מדבר רק על מקרה שהמקבל מחל, ולכן הוא מסביר שמקור דינו של הרמ"א הוא מהרשב"א במס' נדרים. הרשב"א שם מוכיח מהגמרא שמחילה אינה סילוק (=יתור). אלא היא כאילו קבל והחזיר. וא"כ גם כאן, כאשר המקבל מוחל על משלוח מנות הרי זה כאילו קיבל והחזיר, ולכן יצא הנותן.

1. ברמ"א תרצו ט"ק ו הודפס בטעות "מהריב"ש, וצ"ל "מהרי"ב, והוא מהרי" ברין, כמובא בדרכי משנה.

האם מחילה היא כהתקבלתי, או אינה אלא סילוק?

המשנה בנדרים פ"ח מ"ז דנה בשני מקרים. הראשון הוא: "האומר לחבירו, קונם שאיני נהנה לך אם אי אתה נוטל לבנך כור של חיטין ושתי חביות של יין, הרי זה יכול להתיר את נדרו שלא על פי חכם; שיכול לומר לו, כלום אמרת אלא בשביל כבודי? — זה הוא כבודי". המקרה השני הוא: "האומר לחבירו, קונם שאתה נהנה לי אם אי אתה נותן לבני כור של חיטין ושתי חביות של יין, ר' מאיר אומר, עד שיתן. וחכמים אומרים, אף זה יכול להתיר את נדרו שלא על פי חכם; שיכול לומר לו, הריני כאילו התקבלתי".

הרשב"א במקום מסביר, שבמקרה הראשון יכול להתיר את נדרו לא בגלל שיש כאן מחילה, אלא שמכיון שכל תכלית הנדר היתה לכבד את המקבל, לכן אם המקבל אומר שכבודו הוא שלא לקבל, מתמלא בזה רצון הנודר, ולכן יכול הוא להתיר את הנדר כך. זו הסיבה, לדעת הרשב"א, מדוע במקרה זה ר' מאיר אינו חולק. אמנם ר"מ אינו מקבל שאפשר להגיד "הריני כאילו התקבלתי", אך ברישא אין זה בגדרי מחילה. במקרה השני, לדעת חכמים, יש מחילה, ומכאן מוכיח הרשב"א שמחילה נחשבת כאילו קיבל והחזיר.²

ראוי לציין שיש ראשונים, הסוברים שמחילה אינה קבלה והחזרה, אלא רואים את המחילה כסילוק (כך מוכח מתוס' קידושין יט א ד"ה 'אומר'). לדעתם; במקרה של "אי אתה נותן" מתירים חכמים את הנדר לא בגלל שרואים כאילו הנודר קבל והחזיר, אלא בגלל שרואים כאילו מסתלק מדרשתו לתת לבנו. לפי הבנה זו, דינו של מהר"י ברין אינו נכון. שהרי אם מחילת המקבל אינה כאילו קיבל והחזיר, ברור שלא יצא הנותן ידי חובתו.

נפקא מינא לענין מחילה בכופר

התוספות והר"ש נחלקו, האם מחילה מועילה בכפרה. התוספות (ב"ק מג ד"ה 'מאי לאו') כתבו, שאי אפשר למחול כופר. ואילו הר"ש (תרומות פ"ז מ"א) כתב, שאפשר למחול כופר. מסביר ה'קובץ שעורים' (ב"ב אות ב'), שתוס' סוברים שמחילה היא סילוק (וכשיטתם בקידושין שם), ולכן: "מחילה מסלקת זכות התובע, וממילא פטור הנתבע, דחיובו הוא תולדה מזכותו של התובע. אבל בכפרה הוא להיפך, דזכות התובע הוא בתולדה מחיובו של הנתבע להתכפר, ואף אם התובע יסלק זכותו, מ"מ חיובא דנתבע לא פקע, וע"כ לא מדני מחילה". ואילו הר"ש סובר, שמחילה היא כאילו קיבל והחזיר, ולכן: "זה שייך גם בכפרה, שהרי אילו שלם לו הכופר, הייה יכול להחזיר לו".

2. אם כן, ההוכחה לנושא דידן היא מהמקרה השני, "אם אי אתה נותן", ולא כמשתמע מלשון ה'קרבן נתנאל' שהראיה היא מ"אם אי אתה נוטל".

אותה נפקא מינא גם במשלוח מנות

נראה, שדין מחילה במשלוח מנות דומה לדין מחילה בכופר. שהרי גם במשלוח מנות הכל נובע מחיוב הנותן לשלוח מנותיו. לכן גם כאן 'זכות' התובע היא תולדה מחיובו של הנתבע. על כן, אם מחילה הוי סילוק, אין מחילת המקבל מוציאה את המשלח י"ח (כדעת תוס' בכופר). ואילו אם מחילה הוי כאילו קיבל החזיר, המשלח יצא (כדעת הר"ש). אבל יש לדין שאין זה דומה. בכופר, חובתו של המתכפר היא לתת למקבל זה דוקא, וכאן יש סברה לומר, שאם מחילה קקבלה – יצא. אבל במשלוח מנות, שאין לנותן חובה לתת למקבל זה דוקא, ואין לו למקבל במשלוח מנות זה שום זכות, מי יאמר שגם כאן יחשב כאילו קבל? – ונראה שזהו תורף סברתו של "בנין ציון" שתובא להלן. ומדברי פר"ח בהל' מתנות כהונה שיובאו להלן נראה, שסובר שגם כשאין החיוב כלפי אדם מסוים, מחילה מועילה.

חת"ס: לטעמו של תה"ד במשלוח מנות, לא יועיל "כאילו התקבלתי"

הירושלמי בנדרים פ"ח ה"ז כותב: "רבי חיייה בשם רבי יוחנן, אף הראשון במחלוקת. אמר ר' זעירא בסתם חלוקין. מה אנו קיימין? אם בשוה אמר מפני כבודו וזה אמר מפני כבודו – הכל אסור. אם בשוה אמר מפני כבדי וזה אמר מפני כבודך אמרתי – הכל מותר. אלא כן אנן קיימין – בסתם. ר"מ אומר, סתמין כמן דאמר מפני כבודי; ורבנין אמרין, סתמין כמי שזה אמר מפני כבודי וזה אמר מפני כבודך אמרתי". לפי הירושלמי ר' מאיר חלוק גם ברישא של המשנה בנדרים. המחלוקת היא בשאלה, האם הנדר "אם אי אתה נוטל לבנך" הוי לכבוד הנודר (ר"מ) או לכבוד המודר (רבנן). הר"ן (נדרים כד) מביא את הירושלמי, ומפרש כך גם את הבבלי, (שלא כרשב"א שהו"ל, ושלא כתוס' סג ב ד"ה 'עד שיתן, המבינים שר"מ אינו חולק ברישא).

החת"ס (או"ח סי' קצו) מקשה על הקרבן נתנאל מכח הירושלמי והר"ן. וכך כותב החת"ס: "ואני אומר, לא עיין הגאון (קרבן נתנאל) במ"ש הר"ן בשם הירושלמי שם, דמיייר בסתם, ופליגי ר"מ ורבנן אי כוונת הנותן לכבוד עצמו או לכבוד המקבל. אבל אי כוונת הנותן לכבוד עצמו, לא מהני באומרו "הריני כאילו התקבלתי". וא"כ יפה כתב פר"ח, מני"ל לרמ"א דכוונת מתקני משלוח מנות, היינו מרדכי ובי"ד, אי היה לצורך המשלח או לצורך מי שנשתלח לו". החת"ס מבין, שכמו שבנדר "אם אי אתה נוטל" אפשר דהוי לכבוד הנודר ואפשר דהוי לכבוד המודר, ואי הוי לכבוד הנודר לא יועיל התקבלתי, כך גם במשלוח מנות יש לדין, האם תכליתו של משלוח מנות היא להרבות השלום והרעות (כדעת בעל "מנות הלוי"), ואז מחילה תועיל, שהרי זח כאילו קיבל והזויד, וא"כ התווספו כאן שלום ורעות, או שמא תכליתה של המצוה היא לתת אוכל לסעודת פורים (כפי שמבין בעל תרומת הדשן). וא"כ מחילה לא תועיל, שהרי לא נשאר האוכל אצל המקבל.

כעין דברי החת"ס כתב גם ה"ברכי יוסף" (סי' תרצה) וז"ל: "ונראה לי כמו שכתב הרב תה"ד, שיאכלו בסעודה. ולפי זה במתנה על מנת להחזיר, אף דבעלמא הוי מתנה, הכא לא יצא... ומשויה סובר הרב פר"ח, דאם מחלם לו — לא יצא".

דחית טענת חת"ס

נראה שניתן לדחות את דברי חת"ס וכן את הדמוי של ברכ"י. תרומת הרשן (סי' קיא) נשאל, האם יוצאים ידי חובת משלוח מנות בשליחת חלוקים וסכינים, ועל כך הוא משיב: "יראה דאין יוצאים בהן. דנראה טעם דמשלוח מנות הוא שיהא לכל אחד די וספק לקיים הסעודה כדינא". אבל בנושא דידן, הרי המשלח שלח אוכל, המקבל יכול להשתמש בו לסעודת פורים. אלא שהחליט להחזיר. וא"כ, גם לטעם תה"ד יש מקום להגיד שהמשלח יצא. ואין זה דומה למתנה ע"מ להחזיר שהזכיר ברכ"י. שהרי שם אין המקבל יכול להשתמש באוכל לצרכי סעודתו, כי חייב להחזירו. ובוה, לפי תה"ד, באמת אין יוצאים ידי חובה. משא"כ במקרה דידן, שהכל תלוי ברצון המקבל.

כפי שנתבאר, הפר"ח חולק על הרמ"א, וסובר שאם המקבל מחל — לא יצא הנותן י"ח. אבל ביו"ד (סי' סא ס"ק מג) כתב הוא עצמו, שאם הכהן מחל על מתנות כהונה — יצא הנותן. נראה שהפר"ח מבין כהבנת החת"ס בתרומת הרשן, שבמשלוח מנות אין מחילה מועילה מכיון שצריך שהמשלוח ישאר בידי המקבל, ואלו בשאר נתינות סובר שמועילה מוחילה, בגדר "כאלו נתקבלתי".

נפק"מ בין סברת תה"ד לבין סברת "מטת הלוי"

הסברנו שלענין מחילה יתכן שאין נפק"מ בין תה"ד ומנות הלוי, וגם לפי תה"ד, אם מחילה הוי כהתקבלתי, יצא הנותן ידי חובתו. (בניגוד להבנת החת"ס, ועיין מה שכתבנו להלן בדברי הבנין ציון). אבל האחרונים מביאים נפק"מ אחרות בין הטעמים השונים במצות משלוח מנות כגון:

- א. האם כופים על מצות משלוח מנות: לפי טעם "מנות הלוי" אם נכפה וישלח נגד רצונו, לא יוסיף בזה אחוה ורעות, וא"כ אין טעם לכפות. אבל לפי תה"ד כופים, מכיון שבכל אופן יהיה לו למקבל מזון לצורך סעודת פורים.
- ב. האם יצא המשלח אם המקבל אינו יודע ממי קיבל: לפי תה"ד, יצא, מכיון שסוף סוף צרכי הסעודה מתחיים לפניו. ואילו לפי "מנות הלוי" יתכן שלא יצא, שאם אין המקבל יודע ממי קיבל, אין כאן תוספת אחוה ורעות.
- ג. הריטב"א במגילה (ז א) כתב, שאם עשיר שולח דבר מועט לעני — לא יצא ידי

חובתו. ונראה שסובר כ"מנות הלוי" שטעם המצוה הוא להרבות אחוה ורעות, ולכן אם שולח דבר שהוא מועט לגביו, מוכח שאינו אוהב ומכבד את המקבל, ולכן לא יצא. אך לפי תה"ד, מכיון שהמקבל יכול להשתמש בדבר מועט זה לצרכי סעודה – ודאי יצא.

כתב סופר: גם אם לא רצה לקבל ולא מחל – הנותן יצא

ההבנה השניה הקיימת ברמ"א היא זו של ה"כתב סופר". הכת"ס (או"ח סי' קמא) מסביר, שלדעת הרמ"א הנותן יצא לא רק כאשר המקבל מוחל, אלא גם כאשר אינו רוצה לקבל. לפי דרכו, ודאי שאין זה מדין מחילה, ואין זה קשור לדין אם מחילה הי' התקבלתי או סילוק. אלא שטעם משלוח מנות הוא כמו שכתב בספר "מנות הלוי": "להרבות השלום והרעות היפך מרגילתו של הצר, שאמר 'מפוזר ומפורד', פירוש, במקום שראויים להיות עם אחד, הנם מפוזרים ומפורדים במחלוקת, לכן תיקנו משלוח מנות". אם כן, אפילו המקבל אינו רוצה לקבל – המשלח יצא. שהרי הרבה שלום ורעות. לפי זה הוא הטעם גם כשהמקבל מוחל. ואין אנו זקוקים לסברת "כאילו התקבלתי".

כת"ס: מקור לפסק הרמ"א מסוגית "עגלא תלתא"

כתב "כתב סופר", שהמקור לפסק הרמ"א לפי דרך זו הוא במגילה (ו א): "רבי יהודה נשיאה שדר ליה לרבי אושעיא אטמא דעיגלא תלתא וגרבא דחמרא. שלח ליה, קיימת בנו רבינו ז'משלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים". מגמרא זו רואים, שיש אפשרות לקיים באותו משלוח מנות לעני גם משלוח מנות וגם מתנות לאביונים. וצריך באור, איך אפשר לצאת באותו משלוח מנות ידי חובת שתי מצוות? מכח קושיא זו מחקו הב"ח והגר"א בגמרא שם את המלים "ומתנות לאביונים". אבל ה"טורי אבן" למד מגמרא זו שיכול אדם לצאת ידי שתי המצוות, משלוח מנות ומתנות לאביונים, באותו משלוח לאותו אדם (וע' בהגהות רעק"א תרצה ס"ק ד). לפי ההבנה ברמ"א, שהנותן יצא י"ח גם כאשר המקבל אינו רוצה לקבל, מוכנת הגמ'. "דרב אושעיא לא רצה לזכות בו משום משלוח מנות, וכבר קיים המשלח מצוה זו, כיון ששלח לו דרך חיבה ורעות ב' מנות של מיני מאכל ומשתה כדרך המשלחים מסעודותיהם. אבל החזיק ר"א במנות אלו בשביל מתנה לאביון כי היה צריך לכך, אפשר למשלח לצאת בקבלתו מצות מתנות לאביונים". לפי דרכו של כת"ס, ברור דינו של המהר"י ברין בהלכות אבלות. המהר"י ב כתב, שאם יש רק אבל ועוד אדם בעיר, אותו אדם שולח לאבל, והאבל אינו רוצה לקבל את משלוח המנות. בדרך זו, המשלח יצא ידי חובתו, שהרי רצה לתת, ומאידך האבל לא חרג מדיני אבלותו, שהרי לא קיבל את משלוח המנות (לעומת זאת, לפי

הסוברים שהמשלוח יצא רק כאשר המקבל מוחל, ומטעם כאילו התקבלתי, יתכן שיש בכך הפרת האבלות).

כשהמקבל אינו חוצה לקבל מתוך רחיצת הנותן, לכ"ע לא יצא

הרשב"א בתשובה י"ח כותב: "וכן אין מברכים על מצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה, מפני שאפשר שלא יתרצה בה חברו, ונמצא מעשה מתבטל; כגון מתנות עניים, והלואת הדלים, ונתינת צדקה והענקה וכיוצא בהם". אם נסבור שכאשר המקבל מסרב לקבל משלוח מנות לא יצא הנותן ידי חובתו, מובן מדוע אין מברכים על משלוח מנות. שהרי עדיין אין מצוה זו תלויה כולה ביד העושה. שיכול המקבל לסרב, ואז לא יצא הנותן. אך לפי הכת"ס, שגם כאשר המקבל מסרב הנותן יוצא, א"כ הכל תלוי ביד העושה. וקשה, מדוע אין מברכים על מצוה זו? במתנות כהונה — לדעת רוב הפוסקים יש לברך על נתינתן (ע' פאת השולחן ג כ), ולדעת הרשב"א ועוד, הסוברים שאין מברכים על מצוה התלויה בדעת אחר יש לומר, שנתינה בעל כרחו שמה נתינה במתנות כהונה, ויצא, כפי שפוסק הפר"ח (יו"ד סא ס"ק מג). ומדוע אין מברכים על משלוח מנות? (וע' בהערות בספר זכרון אברהם אות מה). נראה לומר, שגם לפי הכת"ס, כאשר המקבל מסרב לקבל את משלוח המנות ודוחה את הנותן, לא יצא הנותן י"ח; שאין זה נחשב שהוסיף אחזה ורעות, שהרי המקבל מסרב לקבל ממנו מתנה. ורק כשאינו מקבל רק כדי שלא להטריח את הנותן וכיוצא בזה — יוצא הנותן, למרות שאין זה כאומר התקבלתי, שהרי מרבה הוא שלום ורעות. א"כ מובן, מדוע אין מברכים על מצוה זו.

בנין ציון: במצות נתינה, צריך נתינה דוקא. מ"מ — יוצא מן הכלל

"בנין ציון" (סימן מד) מסביר, שטעם מהר"י ברין הוא, "מכיון שכתוב משלוח מנות, ולא כתוב ונתון מעות... דלשון נתינה שייך גבי מנות... מזה נראה דלא הקפיד הכתוב אלא על השילוח, דהיינו דיוצא מן המשלוח. אבל מתנה לא אקרי, רק מה שבא מיד הנותן ליד המקבל. דרק אם בא לידו נקרא מתנה. ולכן אם עני לא רוצה לקבל, לא יצא ידי מתנות לאביונים, אפילו אם מועיל הוא לעני גדר לומר הרי הוא כאילו התקבלתי. ... אבל כאן דכתיב ומשלוח מנות, דאין זה רק מצות שלוח ממשלח — יצא". לפי הבנת "בנין ציון", במצוה של נתינת מעות (כגון צדקה), אין יוצאים במחילה אפילו אם הוי כהתקבלתי, עד שיתן בפועל; ורק במשלוח מנות יצא, מכיון שלשון הכתוב היא "משלוח", ולכן הכל תלוי אם שלח או לא. (הבנה זו דומה להבנת החת"ס במשלוח מנות לפי תה"ד. אלא ש"בנין ציון" סובר כך לגבי נתינות אחרות, בניגוד לחת"ס דכתב כזאת רק במשלוח מנות. במשלוח מנות גופא, אין "בנין ציון" סובר כחת"ס, מפני שנאמר שם לשון "משלוח".